

DOI <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2021-25-1-110-123>

УДК 373.5.015.31:17.022.1](477:4)

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-3854-4033>

Катерина Журба,
доктор педагогічних наук, професор,
Інститут проблем виховання НАПН України,
м. Київ

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-5773-2224>

Олена Доукіна,
кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,
Інститут проблем виховання НАПН України,
м. Київ

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ВИХОВАННЯ СМИСЛОЖИТТЄВИХ ЦІННОСТЕЙ ПІДЛІТКІВ У СІМ'Ї

У статті розглянуто виховання смисложиттєвих цінностей підлітків у сім'ї. Розкрито поняття «смисложиттєві цінності» як систему узагальнених устремлінь, пов'язаних з життям особистості, які у розвиненій формі характеризують її духовно-моральну Я-концепцію, пошук власного призначення і відповідний стиль життя, який реалізується у поведінці, діяльності і спілкуванні.

Встановлено, що базовими смисложиттєвими цінностями є свобода, любов, гідність і терпимість. Визначено, що смисложиттєві цінності є фундаментальною характеристикою людського існування, яка визначає здатність людини обирати своє буття, керувати ним, відчувати себе незалежною і водночас відповідальною за результати своєї діяльності. Любов як високо почуттєве ставлення особистості до людей, до себе, що стимулює розвиток смисложиттєвої сфери особистості. Гідність як смисложиттєва цінність, обумовлена цінністю людини та оцінкою її значення і місця у суспільстві. Висвітлено розуміння терпимості як смисложиттєвої сімейної цінності, оскільки наявність терпимості безпосередньо впливає на співіснування дорослих і дітей в сім'ї, розв'язує питання, яким чином кожен член сім'ї може, не обмежуючи самого себе і не заважаючи іншим, реалізовувати свої права щодо таких смисложиттєвих цінностей як свобода, гідність і любов. Існування терпимості в сім'ї створює умови для розвитку кожного члена сім'ї, визнання права на творення свого життя та прийняття його життєвого вибору.

Обґрунтовано педагогічні умови виховання смисложиттєвих цінностей підлітків у сім'ї: узгодження смисложиттєвої сфери підлітка, гуманізація виховного середовища сім'ї, етична взаємовідповідальність членів сім'ї, участь у тренінговій роботі, досліджено роль батьків у розвитку смисложиттєвої сфери у дітей підліткового віку.

Практичне значення статті полягає у тому, що її матеріали можуть використовуватися в організації виховної роботи закладів загальної освіти, підготовки педагогів, психологів і педагогічної практики студентів.

Ключові слова: підлітки, сім'я, смисложиттєві цінності, свобода, любов, гідність, терпимість.

© Катерина Журба, Олена Доукіна, 2021

Вступ. Виховання смисложиттєвих цінностей є одним із пріоритетних напрямів виховання, про що свідчить зміст міжнародних та вітчизняних державних документів, а саме: Декларація ООН і План дій: «Світ, сприятливий для дітей» (2002), Конституція

України, Концепція нової української школи (2016), Програма «Нова українська школа» у поступі до цінностей (2019) [8; 11; 15; 17].

Сім'я відіграє ключову роль у формуванні зростаючої особистості, її уявлень про життя, смисли, життєві цілі та смисложиттєві цінності. Неувага батьків до дитячих проблем, тривоги, переживань у підлітковому віці може стати причиною смисложиттєвої кризи, деструктивної, ризикованої поведінки та проявів суїциду.

Таким чином, проблема розкриття можливостей сім'ї у вихованні смисложиттєвих цінностей підлітків є актуальною та потребує відповідного дослідження.

Мета і завдання. Метою нашого дослідження є висвітлення змісту та умов виховання в сім'ї смисложиттєвих цінностей підлітків.

Відповідно до мети вирішувалися завдання уточнення поняття «смисложиттєві цінності», виявлення базових цінностей та педагогічних умов виховання смисложиттєвих цінностей у сім'ї.

Методи дослідження. З метою вирішення завдань нашого дослідження використовувалися методи аналізу наукових джерел, узагальнення та систематизації емпіричних даних з проблеми дослідження, вивчення педагогічного досвіду, виявлення педагогічних умов виховання смисложиттєвих цінностей в сім'ї.

Експериментальною роботою було охоплено 422 молодших підлітків, 216 батьків з Рівненської, Донецької, Луганської, Київської, Кропивницької, Черкаської областей.

Результати дослідження. Смисложиттєві цінності є системою узагальнених устремлінь, пов'язаних з життям особистості, які у розвиненій формі характеризують її духовно-моральну Я-концепцію, пошук власного призначення і відповідний стиль життя, який реалізується у поведінці, діяльності і спілкуванні.

Базовими смисложиттєвими цінностями є свобода, любов, гідність та терпимість, які забезпечують розвиток сутнісних сил та самореалізацію кожної особистості, особливо це стосується дітей підліткового віку. Виховання смисложиттєвих цінностей підлітків є важливим завданням сім'ї, реалізація якого дозволяє зростаючій особистості навчитися добре розуміти себе, визначати свої потреби, покликання, об'єктивно оцінювати життєві цілі та засоби їх здійснення, слугують для підлітків орієнтиром у їхньому житті та поведінці.

Свобода вважається фундаментальною характеристикою людського існування й характеризує здатність людини обирати своє буття, керувати ним, відчувати себе незалежною і водночас відповідальною за результати своєї діяльності. Особиста свобода

може бути негативною, коли підкреслюється відсутність втручання з боку інших людей, і позитивною – тоді увага зосереджується на тому, що людина спроможна самостійно ухвалювати рішення щодо вчинення власних дій, для здійснення обраного певного способу життя [10].

Свобода реалізується людиною лише за умови існування в неї волі – здатності до свідомого управління собою, своєю психікою і вчинками при прийнятті рішень для досягнення поставлених цілей. Прояв волі забезпечує результати діяльності. Воля спонукає до дії, тому вона є усвідомленим бажанням, керує бажаннями, втілює їх у дійсність. Воля проявляється через мужність, наполегливість, рішучість, самостійність, самовладання, цілеспрямованість, витримку, ініціативність, сміливість. Завдяки волі створюється система цінностей [3]. Батьки мають враховувати, що свобода є моральною потребою й умовою існування кожної особистості, в якій проявляється її творча сутність. Відчуття певної свободи дитиною дозволяє їй у майбутньому обрати гідне, творче життя, сповнене глибоким смыслом і метою, відмовившись від виживання і пристосування до обставин.

Любов ми розглядатимемо як почуття глибокої сердечної прихильності, прив'язаності, глибокої поваги, шанобливого ставлення або сильного інтересу, як внутрішній, духовний потяг, як виховання, плекання дітей, стан душі, коли члени сім'ї відчують ніжність один до одного, емоційне відчуття схожості або спорідненості. Це результат духовної єдності між членами сім'ї, можливе існування спільних інтересів, прив'язаності та довіри. Водночас, таким стосункам не заважають і різні захоплення чи уподобання. Найвищим духовним проявом любові є альтруїстична любов – віддання, дарування виключно безоплатно, без розрахунків, без очікування вигоди. Така любов прагне добра і повноти існування для тих, кого любиш, вимагає долати вади, не боятися і жити повним життям [6].

Е. Фромм відзначав важливу роль батьківської любові у житті і розвитку дитини, пов'язуючи її з почуттям безпеки і захищеності. Безумовну материнську любов не потрібно заслуговувати чи добиватись, її неможливо домогтися, створити чи керувати нею. Любов же дітей до батьків будується на певних умовах і є обумовленою: виправдання сподівань, виконання обов'язку, схожості. Така обумовленість батьківської любові дає шанс дитині заслужити її, спонукає дітей до більшої самостійності, незалежності, впевненості у своїх силах. Зворотною стороною любові батьків і дітей є страх дітей перед дорослими, або нездатність батьків бачити в своїх дітях особистість. Залежність від батьків заважає дітям

само реалізовуватися, мати відчуття свободи, власні переконання, відповідальність, що негативно позначається на самоприйнятті. «Розчарування у вірі і любові в житті роблять людину циніком і руйнівником. Мова, таким чином, йде про деструктивний відчай; розчарування у житті призводить до ненависті до життя» [16, с. 25].

На переконання І. Беха, для дитини надзвичайно важливо, щоб її сприймали і любили такою, якою вона є, незалежно від її досягнень у навчанні. Любов до дитини має бути розумною, а вимоги до неї відповідати її силам і можливостям. Дорослі мають усвідомлювати, що потрібно не лише безкорисливо любити дитину і керуватися любов'ю у своїх виховних діях, а домогтися того, щоб дитина відчувала цю любов. Батьківська любов – необхідна умова зростання дитини, її психічного комфорту, відчуття востребуваності і значущості. Відсутність любові чи втрата її є важким випробуванням для людини, що може мати негативні наслідки, як то: спроби суїциду, відмову від подальших планів, нехтування власною безпекою та благополуччям [1].

Для батьків дитина є смыслом і метою життя і дуже важливо попередити духовне дармоїдство і навчити дитину любити. «Дитина не може жити людським життям, не може по-справжньому розвиватися морально, не може поступово ввійти у великий світ громадянського життя, якщо вона не вмє любити» [14, с. 188].

Пріоритетом є також виховання у зростаючої особистості почуття власної гідності, віри і впевненості у свої сили. Поняття гідності людини пов'язується в основному з цінністю людини та оцінкою її значення і місця у суспільстві. Гідність ґрунтується на самоповазі, коли моральні, світоглядні якості та здібності людини, внутрішня самооцінка дають їй підстави усвідомити свою суспільну цінність. Водночас, сучасне цивілізоване суспільство вважає, що право на гідність має людина будь-якого віку і стану. Це основоположне право, яке забезпечує нормальне існування і розвиток людини. Відчуття гідності з'являється, коли людина усвідомлює себе особистістю, коли поважає власні морально-духовні принципи і переконання. Людина має право наполягати на повазі до себе інших людей, починаючи з найближчого оточення – членів сім'ї, поширюючи це право на державні органи влади в особі посадових і службових осіб.

Залежність рівня вихованості гідності від родинного виховання доводить Р. Дайлі. Учений з Каліфорнійського університету дійшов висновку, що діти, до яких ставляться як до унікальних, особливих, котрі відчують свою значимість у родинному колі, яких дорослі постійно підтримують у їхній творчій самореалізації набагато краще розвиваються, є більш

відкритими і щирими з батьками, досягають більших успіхів, ніж ті, котрих постійно критикують, занижують їхню оцінку і досягнення. Останнє стає причиною замкнутості і різноманітних відхилень [19].

Важливим аспектом виховання гідності є рівне ставлення батьків до дітей. У сім'ях, де є двоє чи більше дітей, батьки часто по-різному ставляться до них: одній дитині припадає більше уваги і любові, іншій – менше. Одній дитині довіряють, іншій – ні. Це може бути викликано різними об'єктивними і суб'єктивними чинниками і життєвими обставинами. Однак, таке виділення однієї дитини чи її порівняння не на користь іншої негативно позначається на почутті особистісної гідності тієї дитини, яка програє у порівнянні, а також створює напругу і нездорове суперництво у стосунках самих дітей.

Майже в кожній сім'ї виникають проблеми співіснування, і це стосується як дорослих, так і дітей. Насамперед, постає питання, яким чином кожен член сім'ї може, не обмежуючи самого себе і не заважаючи іншим, реалізувати свої права щодо таких смисложиттєвих цінностей як свобода, гідність і любов.

Життя кожної людини насичене спілкуванням з іншими. Одним з атрибутів цінності спілкування є терпимість, яка, без сумніву, в сучасних соціокультурних умовах є найважливішим фактором, який згуртовує сім'ю, а отже, є інструментальною цінністю. Терпимість характеризує ставлення людини до світу в цілому, і, зокрема, до ідей, поглядів, уподобань, інтересів, переконань, вірувань, звичок, поведінки інших людей. Її сенс полягає у намаганні людей досягнути взаєморозуміння й узгодження різнорідних інтересів і точок зору без застосування примусу, переважно методами роз'яснення і переконання. Це внутрішній гнучкий механізм існування позиції ненасилля, зорієнтованого на іншого, на прийняття і розуміння його у співставленні з собою і своїми поглядами [4, с. 7]. Терпимість актуалізується і активно реагує на різноманітні відмінності та розбіжності, які сприймаються людиною як бар'єри і є перепорою для досягнення взаєморозуміння. Якщо терпимість не сформована, то відповіддю буде роздратованість і відштовхування, неприйняття поглядів, установок іншого. Сформована ж терпимість має активно творчий характер і проявляється у прийнятті (розумінні, емпатії), терпінні (витримці, самовладанні, самоконтролі). Оскільки її мотивація позитивна, то майбутні дії характеризуються підвищеною чутливістю до цих бар'єрів, що виражається у розумінні, симпатії, турботі [4, с. 29-30].

Як бачимо, загальна терпимість є бажаним атрибутом кожної сім'ї, бо стосунки між її членами утворюються відповідно до сукупності існуючих міжособистісних стосунків,

викликаючи довіру, готовність до компромісу і співробітництва, світлі, наповнені енергією почуття – радість, товариськість, дружелюбність. Антитезою терпимості є нетерпимість, яка значно ускладнює внутрішньо сімейні стосунки. Якщо терпимості один до одного немає, то в сім'ї існує негативізм, недобррозичливість, конфліктність, негативні емоції – гнів, досада, злостивість.

Терпимість як прийняття об'єктивно існуючої реальності створює в душі людини мир і спокій і, в ідеалі, має поширюватися на усіх членів сім'ї. Таким чином, терпимість є фактором внутрішньо-сімейного психологічного благополуччя, створюючи сприятливіші умови для функціонування сім'ї і виховання дітей. Діти, які зростають у сім'ї, де існує терпиме ставлення один до одного, відчувають комфорт, можуть вільно висловлювати свої думки, проявляти уподобання без остраху отримати у відповідь негативні для них емоції і санкції. Особливо це стосується дітей підліткового віку. Рефлексуючи, підліток порівнює себе зі старшими і більш молодшими дітьми, і, зазвичай, доходить висновку про свою дорослість. Відчуваючи себе дорослим, бажає, щоб оточуючі визнавали його новий статус, його самостійність і значимість. А відтак виникає бажання бути самостійним, незалежним, відмежуватися від батьків, відчути від інших визнання свої прав. Тобто, підліток хоче реалізувати свої права на свободу, волю, гідність і любов. Тому саме в цьому віці важливо цілеспрямовано працювати над формуванням правильного розуміння підлітками смисложиттєвих цінностей.

Постає питання місця терпимості у реалізації найголовніших смисложиттєвих цінностей кожним із членів сім'ї. Її мірилом є право кожного члена сім'ї на свободу, волю, гідність і любов. Це право ґрунтується на взаємопогодженні всіма членами сім'ї домовленості щодо можливості реалізувати набуті особистістю смисложиттєві цінності на основі принципу рівності. Право виступає як засобом забезпечення свободи, волі, гідності і любові, так і засобом обмеження неузгоджених потреб й уявлень членів сім'ї про сенс і обсяги згаданих цінностей. Встановлені заборони й обмеження мають набути значення доцільності, а отже, і справедливості [15].

Терпимість не дозволяє принижувати гідність людини, примушувати її вчиняти всупереч власній волі чи сумлінню, позбавляти свободи й любові, бо таке поводження може викликати душевні страждання та мати важкі наслідки для фізичного, морального та психічного здоров'я. Вона допомагає сприймати протилежні ідеї і при цьому мати свою точку зору. Підлітків слід навчити бачити світ як різноманітня, як різнобарвний, а не чорно-

білий простір.

Набуваючи навичок терпимого ставлення один до одного, члени сім'ї, зокрема, підлітки набувають здатності раціонально оцінювати вчинки і особистісні якості один одного, виокремлювати їх моральний зміст.

Важливим питанням, яке мають усвідомити підлітки, є визначення межі терпимості. Така межа визначається специфікою прояву особистістю терпимості: можна проявляти терпиме ставлення до всього, якщо це не загрожує особисто їй або іншим членам сім'ї. Межі терпимості значно звужуються, якщо виникає загроза фізичної дії, моральних знущань, що призводить до психологічного тиску або інших негативних проявів. Тоді є право вжити необхідних дій або навіть примус до того, хто створює загрозу, у межах існуючих законів.

Було визначено, що педагогічними умовами виховання смисложиттєвих цінностей підлітків у сім'ї є:

- узгодження смисложиттєвої сфери підлітка;
- гуманізація виховного середовища сім'ї;
- етична взаємовідповідальність членів сім'ї;
- участь у тренінговій роботі.

Узгодження смисложиттєвої сфери зростаючої особистості полягало у подоланні зовнішніх і внутрішніх суперечностей, самостійному, осмисленому виборі смисложиттєвих цінностей та принципів гуманістичної моралі у власній поведінці, відмові від використання інших людей для досягнення своєї мети.

Гуманізація виховного середовища сім'ї досягалася шляхом відмови від моралізаторства, формалізму і схематизму у вихованні смисложиттєвих цінностей підлітків. Для нас важливо було, щоб батьки не повчали чи вказували дітям, на які смисложиттєві цінності орієнтуватися, а активізували їх міркування, спонукали їх до смисложиттєвого пошуку своїм прикладом, мотивуючи таким чином до саморозвитку і самовиховання, обґрунтованого життєвого вибору. Стабільне емоційно-позитивне ставлення дорослих до дітей, помилок, упущень сприяло виробленню адекватної самооцінки, здатності дитини рухатися уперед, упевненості в собі, формуванню гідної поведінки. Включення в суспільно значущу діяльність, створення можливостей для моральної практики з метою виховання смисложиттєвих цінностей підлітків дозволяла їм закріпити отримані знання і відкрити для себе їх особистісний смисл. Створення такого виховного середовища в сім'ї сприяло побудові підлітками власного життєвого світу, де кожен моральний вибір є кроком до

майбутнього. Виховання в такому виховному середовищі спонукало підлітків до смислопошукової активності через самоорганізацію, визначення найважливіших чи поворотних віх свого життя, використання свого життєвого досвіду у пошуку найоптимальніших шляхів вирішення проблем чи досягнення цілей, які виводять людину із зони комфорту, за межі автоматичного існування та інерційного руху.

Етична взаємовідповідальність характеризує готовність суб'єктів виховного процесу взяти на себе відповідальність, турботу про інших, що визначає стиль життя, підпорядкованого смисложиттєвим цінностям. Етична взаємовідповідальність потребує згуртованості членів сім'ї, внутрішньої зібраності у вирішенні життєвих проблем. Батьки, проявляючи свою повагу і любов, допомагають дітям усвідомити їм свою унікальність, необхідність проявляти стійкість, протистояти тиску обставин, не поступатися своєю життєвою метою, а виробляти свою стратегію, життєву програму, свідомо і планомірно удосконалювати себе.

Для нас важливо було, щоб діти з адекватними життєвими домаганнями не відмовлялись від своїх задумів, мрій, не відкладали своїх досягнень на далеке майбутнє, а могли їх реалізувати у найближчій перспективі. У цьому плані увага зверталася на узгодженість Я-реального і Я-ідеального. «Прагнучи до змін, людина спирається на власний досвід лише частково, а в решті покладається на знання інших про життя, на їхні думки, очікування» [17, с. 131].

З метою створення умов для виховання смисложиттєвих цінностей підлітків у сім'ї був проведений тренінг для підлітків «Життєві плани і цілі», де приділялася увага подоланню труднощів і бар'єрів, смисложиттєвих криз, виробленню стратегій життєстійкості і стресостійкості, досягненню життєвих цілей. Тренінгова робота проводилась і з батьками, що дало змогу найкраще сприяти гуманізації виховання дітей у сім'ї та мінімалізації застосування авторитарного стилю виховання. Запропонований тренінг для батьків «Саморозвиток батьків і формування навичок конструктивної взаємодії з дітьми» ставив за мету стимулювати активність на тренінгах, формувати мотивацію готовності до самозмін, готовність виховувати смисложиттєві цінності дітей у сім'ї, використовуючи адекватні методи виховання. Тренінг для батьків був розрахований на 14 годин, з яких 6 – аудиторних, та 8 годин самостійної роботи.

Робота у тренінгу засвідчила, що батьки усвідомлюють свою роль у житті і вихованні власних дітей, зацікавлені у їхньому моральному й особистісному становленні, виборі ними

смісложиттєвих цінностей. Батьки зацікавлені у збереженні довірливих стосунків з дітьми, прагнуть дати їм мудру життєву пораду, вберегти від помилок і розчарувань. Вони, спостерігаючи за тим, як змінюються пріоритети і цінності дітей, хотіли би навчитись краще розуміти та взаємодіяти з власними дітьми. Найбільш цікавим місцем дитячих і батьківських стосунків є критика дорослих, на яку гостро реагують школярі основної і старшої школи. З огляду на такий стан речей, у нашому тренінгу значна увага приділялась не тільки батьківсько-дитячим взаєминам, а конкретно культурі критики, яка має значний вплив на особистість дитини, її самоставлення і самоприйняття, а також може позначитися на життєвому виборі і смісложиттєвій сфері.

Під час тренінгу з батьками відпрацьовувалися навички використання критики-похвали, індиферентної критики, критики-занепокоєності, критики-співпереживання, критики-жалю, критики-подиву, критики-пом'якшення, критики-попередження, критики-вимоги, критики-підбадьорення, критики-докору, критики-надії, критики-аналогії, критики-зауваження, конструктивної критики та критики побоювання.

Проведена робота сприяла більш глибокому розумінню вікових особливостей дітей та їхньої смісложиттєвої сфери, а також привернула увагу батьків до того, що саме в цей період активно формуються: смісложиттєві цілі, плани, проекти, що спричиняють виникнення суперечностей у розходженні між бажаним і реальним, омріяним і теперішнім та спонукають особистість до життєвого вибору, потребу у розумінні і підтримці з боку батьків.

Результативність визначених нами педагогічних умов доведено кількісно-якісними змінами у стані вихованості смісложиттєвих цінностей підлітків. Показники вихованості смісложиттєвих цінностей у підлітків в експериментальних групах на контрольному етапі дослідження значно перевищували показники у контрольних групах.

Одержані дані допомогли виявити динаміку рівнів вихованості смісложиттєвих цінностей у підлітків на початку експериментальної роботи та по її завершенні (табл. 1). Кількість молодших підлітків ЕГ з активним рівнем вихованості смісложиттєвих цінностей зросла на 11,6%, , тоді як у контрольних групах лише на 0,9% відповідно. Також спостерігалось зменшення школярів з пасивним рівнем вихованості смісложиттєвих цінностей. У ЕГ молодших підлітків – на 29,3%. У КГ ці зміни були незначними, відповідно обсяг груп зменшився на 3,8%.

Таблиця 1.

Динаміка рівнів вихованості смисложиттєвих цінностей підлітків

Рівні вихованості смисложиттєвих цінностей	5–6-ті класи					
	КГ		Динаміка	ЕГ		Динаміка
	Початок експерименту	Кінець експерименту		Початок експерименту	Кінець експерименту	
Активний	6,5	7,4	+0,9	6,5	18,1	+11,6
Конструктивний	11,6	12,7	+1,1	11,6	37,6	+26,0
Залежний	40,7	42,5	+1,8	40,1	31,8	-8,3
Пасивний	41,2	37,4	-3,8	41,8	12,5	-29,3

Досліджено, що суттєвих відмінностей між підлітками за місцем проживання (місто, село), гендерними ознаками не існувало. Виявлено незначні відмінності із перевагою високого рівня за когнітивним і діяльнісно-поведінковим критерієм у міських дітей та за довільної спонуки і емоційно-ціннісним критерієм у сільських дітей, що пояснюється стилем життя та впливом середовища.

Обговорення. У працях зарубіжних психологів К. Маггонігал, Р. Мей, Е. Фромма обґрунтовувалися положення щодо унікальності і індивідуальності кожної особистості, її внутрішнього світу, смислів, життєвих орієнтацій, котрі зумовлюють вибір смисложиттєвих цінностей [7; 8; 16].

Більшість американських педагогів (Н. Brimi, Т. Dowd, М. Josephson,., Sh. Kuperfish, V. Peter, R. Sternberg, R. Williams) розглядають виховання смисложиттєвих цінностей як складову морального виховання чи виховання характеру (Character education) [18; 20; 21; 22]. Однак, серед них існують розбіжності у розумінні того, хто має спрямовувати дітей підліткового і раннього юнацького віку до осягнення смисложиттєвих цінностей – школа, церква чи батьки, оскільки жоден із зазначених соціальних інститутів на сьогодні не справляється з цим завданням, на що існують об'єктивні і суб'єктивні пояснення.

Аналізуючи різноманітні причини негативних проявів у поведінці підлітків, таких як агресивність, алкоголізм, обман, сумнівні досягнення, маніпулювання дорослими, Р. Стернберг переконаний, що вони є наслідком неуваги до смисложиттєвої сфери зростаючої особистості. Саме тому педагог обстоює необхідність формування етичного

мислення у дітей на основі етичних роздумів, що допомогло б учням звиріяти свої вчинки з вищими моральними цінностями. Враховуючи розмаїття релігій і конфесій, педагог виокремлює цінності спільні для всіх: чесність, щирість, співчуття, взаємність («Золоте правило етики»), як шлях виховання осмисленого ставлення до власного життя у дітей [23].

О. Сухомлинська вважає, що найважливішими цінностями є «повага до людини, її самоцінність, солідарність, свобода, справедливість, рівність, що увійшли до конституцій таких суспільств» [13, с. 5]. Учена акцентує увагу на виборі особистістю найважливіших цінностей у своєму житті, оскільки права примусу не існує. Метою діяльності вихователів має бути залучення дітей до смисложиттєвих цінностей, якими є життя, діяльність, свобода, воля, передбачення, а також цінності добродійності (справедливість, сміливість, правдивість, щирість, любов до ближнього, вірність, довіра, скромність, відданість) та часткові етичні цінності (здатність дарувати іншим своє духовне надбання, любов, спрямовану на ідеальну цінність іншої особистості та інші), що матиме позитивну спрямованість [12, с. 26].

Висновки. Смисложиттєві цінності – це система узагальнених устремлінь, пов'язаних з життям особистості, які у розвиненій формі характеризують її духовно-моральну Я-концепцію, пошук власного призначення і відповідний стиль життя, який реалізується у поведінці, діяльності і спілкуванні.

Базовими смисложиттєвими цінностями є свобода, любов, гідність і терпимість.

Визначено, що педагогічними умовами виховання смисложиттєвих цінностей підлітків у сім'ї є: узгодження смисложиттєвої сфери підлітка, гуманізація виховного середовища сім'ї, етична взаємовідповідальність членів сім'ї, участь у тренінговій роботі.

Достовірність використаних методів дослідження підтверджується результатами експериментальної діяльності, порівнянням результатів дослідження з іншими дослідженнями, що дозволило виявити основні проблеми, тенденції та шляхи їх вирішення.

Таким чином, організація виховання смисложиттєвих цінностей у сім'ї через упровадження педагогічних умов сприяла підвищенню рівня вихованості смисложиттєвих цінностей у підлітків.

Дослідження не вичерпало усіх можливостей, подальшого вивчення потребує проблема виховання смисложиттєвих цінностей в умовах кризового суспільства, а також створення особистісно орієнтованої технології виховання смисложиттєвих цінностей у підлітків.

Список використаних джерел

1. Бех І. Д. Гуманістична педагогіка: перипетії становлення// Педагогіка толерантності. 2001. Т. 4. № 2. С.21-24
2. Декларация и план действий «Мир пригодный для жизни детей», принятой резолюцией S-27/2 специальной сессией Генеральной Ассамблеи ООН у 2002 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_b20/print1443179535843441/
3. Ильясов Ф. Методология ресурсного подхода к анализу трудовых мотивов и установок. Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены. 2013. № 5. С.13-25.
4. Клепцова Е. Ю. Психология и педагогика толерантности. Москва, 2004. 176 с.
5. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії ВР 28 червня 1996 року. Київ: Юрінком, 1996. 112 с.
6. 12. Корсини Р., Ауэрбах А. (Ред.). Любовь (love) // Психологическая энциклопедия. СПб., 2003. С. 368-369
7. Макгонигал К. Сила воли. Как развить и укрепить. Москва: «Манн, Иванов и Фербер», 2012. 304 с.
8. Мэй Р. Экзистенциальные основы психотерапии. Экзистенциальная психология. Экзистенция. Москва: Апрель Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001, 624 с.
9. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи / Гриневич Л., Елькін О., Калашнікова С., Коберник І., Ковтунець В., Макаренко О., Шиян Р. Київ: Міністерство освіти і науки України, 2016. 40 с.
10. Погребняк С. (2008). Негативна і позитивна свобода в умовах демократичної правової держави. Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. 2008. Т. 21(60), № 2. С. 74-81.
11. Програма «Нова українська школа» в поступі до цінностей/ І. Д. Бех, Т.Ф. Алексеєнко, К. О. Журба, С. В. Кириленко, В. І. Кириченко, Л. В. Корецька, О. І. Остапенко, О. Л. Пруцакова, Н. В. Харченко, І. М Шкільна. Шкільний світ. 2020. № 11-12(107-108). С. 90-119.
12. Сухомлинська О. В. Сучасні цінності у вихованні: проблеми, перспективи. Шлях освіти. 1996. № 1. С. 24-27.
13. Сухомлинська О. В. Про ідеї та підходи до виховання моральності: український погляд. Шкільний світ. 2015. № 4(708). С. 4-20.
14. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5 т. Київ: Радянська школа, Т. 2, 1977. 120 с.
15. Тертишник В. М. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Київ: Правова єдність, 2017. 824 с.
16. Фромм Э. Душа человека / Пер. с англ. Т. В. Панфиловой, Т. И. Перепеловой. Москва: Республика. Серия «Мыслители XX века», 1992. 430 с.
17. Ящук І. П. Формування життєвої компетентності особистості старшокласників загальноосвітніх шкіл України: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Київ, 2001. 215 с.
18. Brimi, H. Academic instructors or moral guides? Moral education in America and the teacher's dilemma. Clearing House //Journal of Educational Strategies, Issues and Ideas, 2009. V.82 (n.3). P. 125-130.
19. Dailey, R. Confirmation and adolescent development: The relationship between parental confirmation and adolescent self-esteem, identity, and openness.: Master's thesis. University of California, Santa Barbara, 2005.
20. Josephson, M., Peter, V., Dowd, T.,(2001). Parenting to Build Character in Your Teen. Nebraska: Boys Town Press, 2001. 239 p.
21. Kuperfish, Sh.(2005). Parental favoritism, self-esteem and locus of control: Master's thesis. Alliant International University, San Francisco, 2005
22. Schuitema, J., Dam, G., Veugelers, W. Teaching strategies of moral education// Journal of Curriculum Studies. 2008. № 40. P. 69-89.
23. Sternberg, R. J. Teaching for Ethical Reasoning in Liberal Education.// Liberal Education. 2010. Vol.96, No.3. P. 32-37.

References

1. Bekh, I. D. (2001). Humanistychna pedahohika: perypetii stanovlennia [Humanistic pedagogy: challenges of development]. *Pedahohika tolerantnosti*, 4(2), 21-24
2. *Deklaratsiia i plan deistvii «Mir prigodnyi dlia zhizni detei», priiniatoi rezoliutsiei S-27/2 spetsialnoi sessiei Generalnoi Assamblei OON u 2002* [Declaration and Plan of Action «A world fit for children», adopted by resolution S-27/2 of the special session of the General Assembly UN in 2002]. Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_b20/print1443179535843441.
3. Yliasov, F. (2013). Metodologiiia resursnogo podkhoda k analizu trudovykh motivov i ustanovok [Methodology of the resource approach to the analysis of labour motives and attitudes]. *Monitoring obshchestvennogo mneniia: ekonomicheskie i sotsialnye peremeny*, 5, 13-25.
4. Kleptsova, E. Yu. (2004). *Psikhologiiia i pedagogika tolerantnosti* [Psychology and pedagogy of tolerance]. Moscow.
5. *Konstytutsiia Ukrainy* [The Constitution of Ukraine]. (1996). Kyiv: Yurinkom.
6. Korsini, R., Auerbakh, A. (Eds.). (2003). Liubov [Love]. In *Psikhologicheskaia entsiklopediia* (pp. 368-369). Saint Petersburg.
7. Makgonigal, K. (2012). *Sila voli. Kak razvit i ukreпит* [Willpower. How to develop and strengthen]. Moscow: «Mann, Ivanov i Ferber».
8. Mei, R. (2001). *Ekzistentsialnye osnovy psikhoterapii. Ekzistentsialnaia psikhologiiia. Ekzistentsiia* [Existential foundations of psychotherapy. Existential psychology. Existence]. Moscow: Aprel Press, Izd-vo EKSMO-Press.
9. *Nova ukrainska shkola. Kontseptualni zasady reformuvannia serednoi shkoly* [Nova ukrainska shkola. Konceptualni zasadi reformuvannia serednoi shkoli] [The New Ukrainian School. Conceptual Principles of Secondary School Reform]. (2016). Kyiv: Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy.
10. Pohrebniak, S. (2008). Nehatyvna i pozytyvna svoboda v umovakh demokratychnoi pravovoi derzhavy [Negative and positive freedom in a democratic state governed by the rule of law]. *Uchenye zapiski Tavricheskogo natsionalnogo universiteta im. V. I. Vernadskoho*, 21(60), 74-81.
11. Prohrama «Nova ukrainska shkola» v postupi do tsinnosti [The program «New Ukrainian School» in the progress of values]. (2020). *Shkilnyi svit*, 11-12(107-108), 90-119.
12. Sukhomlynska, O. V. (1996). Suchasni tsinnosti u vykhovanni: problemy, perspektyvy [Modern values in education: problems, prospects]. *Shliakh osvity*, 1, 24-27.
13. Sukhomlynska, O. V. (2015). Pro idei ta pidkhody do vykhovannia moralnosti: ukrainskyi pohliad [On ideas and approaches to the education of morality: The Ukrainian view]. *Shkilnyi svit*, 4 (708), 4-20.
14. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). *Vybrani tvory* [Selected works]: Vol. 2. Kyiv: Radianska shkola.
15. Tertyshnyk, V. M. (2017). *Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho protsesualnogo kodeksu Ukrainy* [Scientific and practical commentary on the Criminal Procedure Code of Ukraine]. Kyiv: Pravova yednist.
16. Fromm, E. (1992). *Dusha cheloveka* [The human soul]. Moscow: Respublika.
17. Yashchuk, I. P. (2001). *Formuvannia zhyttievoi kompetentnosti osobystosti starshoklasnykiv zahalnoosvitnikh shkil Ukrainy* [Formation of vital competence of the personality of high school students of comprehensive schools of Ukraine] (PhD dissertation. Kyiv.
18. Brimi, H. (2009). Academic instructors or moral guides? Moral education in America and the teacher's dilemma. *Clearing House. A Journal of Educational Strategies, Issues and Ideas*, 82 (3), 125-130.
19. Dailey, R. (2005). *Confirmation and adolescent development: The relationship between parental confirmation and adolescent self-esteem, identity, and openness* (Master's thesis). University of California, Santa Barbara.
20. Josephson, M., Peter, V., & Dowd, T. (2001). *Parenting to build character in your teen*. Nebraska: Boys Town Press.
21. Kuperfish, Sh. (2005). *Parental favoritism, self-esteem and locus of control* (Master's thesis). Alliant International University, San Francisco.

22. Schuitema, J., Dam, G., & Veugelers, W. (2008). Teaching strategies of moral education. A review *Journal of Curriculum Studies*, 40, 69-89.

23. Sternberg, R. J. (2010). Teaching for ethical reasoning in liberal education. *Liberal Education*, 96(3), 32–37.

Kateryna Zhurba,

*Doctor of Sciences in Education, Senior Researcher,
Institute of Problems on Education of the NAES of Ukraine,
Kyiv*

Olena Dokukina,

*PhD in Pedagogy, Senior Researcher,
Institute of Problems on Education of the NAES of Ukraine,
Kyiv*

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF EDUCATION OF ADOLESCENTS' MEANINGFUL LIFE VALUES IN FAMILY

The article deals with education of the adolescents' meaningful life values in family. The concept of «meaningful life values» is defined as a system of generalized aspirations related to the person's life, which in a developed form characterizes one's spiritual and moral self-concept, self-search and appropriate lifestyle expressed in person's behaviour, activities and communication.

It is found out that meaningful life values are freedom, love, dignity and tolerance. It is determined that meaningful life values are a fundamental characteristic of human existence, which determines a person's ability to choose his or her being, to manage it, to feel independent and, at the same time, responsible for the results of activities. Love as a person's highly sensual attitude towards people, to oneself that stimulates the development of personality's meaningful life sphere. Dignity as a meaningful life value is determined by the value of human and the assessment of its significance and place in society. The understanding of tolerance as a meaningful life value in family is highlighted, as the presence of tolerance directly affects the coexistence of adults and children in family, solves the question of how each family member can realize their rights towards such meaningful life values as freedom, dignity and love without limiting oneself and others. The tolerance in family creates conditions for the development of each family member, recognition of the right to create their own life and acceptance of their life choices.

The pedagogical conditions of education of the adolescents' meaningful life values in family are substantiated as the following: coordination of the adolescent's meaningful life sphere, humanization of the educational environment of family, ethical mutual responsibility of family members, participation in training work.

The practical significance of the article is that its materials can be used in organizing educational work of general education institutions, training of teachers, psychologists and pedagogical practice of students.

Key words: *adolescents, family, meaningful life values, freedom, love, dignity, tolerance.*

Стаття надійшла до редакції 05.08.2021
Стаття прийнята до публікації 14.10.2021